

עדיאל ברויאר

רבי אליעזר חיים ב"ר אליעזר - תולדותיו, ושתי תשובות חדשות מכת"י

פתיחה

תיאור כתב היד

תורתו ותולדותיו של ר' אליעזר חיים

תשובה ראשונה: בדין גוי שהטיל מים בבכור בכוונה

תשובה שנייה: בדין מכירת בית כנסת

פתיחה*

לפני שישים שנה הוציא לאור אברהם יצחק איגוס את הספר 'תשובות בעלי התוספות'¹. בספר זה נדפסו למעלה ממאה ושלושים תשובות מכת"י שנכתבו ע"י כארבעים מחכמי אשכנז וצרפת, מתחילת תקופת הראשונים ועד סוף תקופת בעלי התוספות (הקובץ נחתם בתשובות של הרא"ש). עבודה חשובה זו הייתה צעד אחד מתוך רבים, והיה בה גילוי טפח נוסף מהתשובות שכתבו חכמים אלו וששרדו בחסד ה' עד ימינו. חכמים וחוקרים שעסקו בתחום גילו ופרסמו במשך השנים עוד תשובות רבות, והצעד המשמעותי האחרון שנעשה בתחום זה הוא פרסום הספר 'תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו' שההדיר בכישרון רב פרופ' שמחה עמנואל²; בקובץ זה נדפסו 501 תשובות, חלקן לא ראו אור הדפוס מעולם, וחלקן נדפסו בבמות נידחות שכמעט אינן ברות השגה. במאמר זה נדפסות לראשונה שתי תשובות של חכם משלהי אותה תקופה, ר' אליעזר חיים ב"ר אליעזר שמו (להלן: רא"ח), בצירוף מבוא על תורתו ותולדותיו.

תיאור כתב היד

שתי התשובות הנדפסות כאן לראשונה נעתקו בכת"י פרנקפורט³ Fol. 15. כת"י זה כתוב בכתובה אשכנזית ומתוארך למאה ה"ד, והוא מכיל את הספרים מדע

* תודתי לרב י"מ פלס שהסכים בטובו לקרוא את המאמר ולהעיר את הערותיו, ובכך הצילני מכמה שגיאות. כמה מהערותיו אף שובצו במאמר בשמו.

1 תשובות בעלי התוספות, א"י איגוס, הוצ' תלפיות ישיבה אוניברסיטה, נ"י תשי"ד.

2 תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, שמחה עמנואל, הוצ' האיגוד העולמי למדעי היהדות, ירושלים תשע"ב.

3 הכת"י סרוק לאינטרנט בכתובת: <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/id/3721729>

זמנים וקדושה מתוך ספר משנה תורה לרמב"ם, עם הגהות מיימוניות ותשובות מיימוניות. תשובות מיימוניות השייכות לספר קדושה נקטעות לקראת סוף סי' כ (בדף 317ב). לאחריהן נעתק חיבור אחר של ר' מאיר ב"ר יקותיאל הכהן בעל ההגהות מיימוניות, והוא פסקי חלה (321א-325ב⁴). בדפים 324א-324ב נעתקו הפסקאות שחסרות בתשובות מיימוניות השייכות לספר קדושה (סוף סי' כ - סי' כג) בתוך פסקי חלה⁵, ובסופן כתוב: 'ע"כ מצאתי⁶. בצד האחרונה שבהן, העוסקת בציפור דרוור, נעתקו ע"י הסופר בכתב קטן שתי תשובות העוסקות בדיני בכור, האחת מאת רא"ח, והשנייה אנונימית - אך היא נמצאת גם בקובץ תשובות מהר"ם מרוטנבורג⁷. מיד אחרי פסקי חלה נעתקה תשובת מהר"ם מרוטנבורג בהלכות נשיאת כפיים⁸, היא מסתיימת בדף 326ב, ושם מתחילות הלכות שחיטה. בצד תשובה זו (בדף 326א)

- 4 החיבור נדפס במשנה תורה בסוף ספר זרעים תחת הכותרת: "הגהות דשייכי לספר זרעים". גם בכת"י ששון, שנחקר ע"י ר"מ פלס (תגלית: כתב יד קדום של הגהות מיימוניות - בנוסח דפוס קושטא; ישרון יג [תשס"ג], עמ' תשדמ-תשפז), מופיע חיבור זה אחרי תשובות מיימוניות השייכות לספר קדושה. הרב פלס (עמ' תשעג) שיער שפסקי חלה נעתקו אחרי התשובות מיימוניות לספר קדושה משום שר' מאיר הכהן לא כתב הגהות על דברים שאינם נוהגים בזמן הזה, ומכיון שהלכות מאכלות אסורות נמצאות בספר קדושה ראה ר' מאיר הכהן לנכון לשייכם לספר זה.
- 5 כריכת הדפים שלא כסדר באחד הטפסים שבין "אבותיו" של כת"י פרנקפורט היא שגרמה להכנסתן של פסקאות אלו שלא במקומן. הרב פלס העירני שהמילה האחרונה בפסקי חלה לפני סיום התשובות היא "מעיסה", ומילה זו חוזרת שוב אחרי סיום תשובות מיימוניות בעמוד הבא. ההסבר ההגיוני היחיד לכפילות המילה הוא שבפעם הראשונה הייתה מילה זו האחרונה בדף (ואולי "שומר דף"), ובפעם השנייה היא נכתבה בראש הדף הבא, אלא שבין הדפים הללו השתרבב דף שבו היו הקטעים האחרונים של התשובות.
- 6 במהד' פרנקל (ירושלים-בני ברק תשמ"ו) כתוב בסוף התשובות מיימוניות השייכות לספר קדושה: "לא מצאתי יותר תשובות לספר זה".
- 7 וזו לשון ההגהה השנייה (בסוגריים מרובעות נמצאת מילה שהסתפקתי בפיענוחה בגלל כתם): "הג"ה. על ספק בכור, דקיימ' לן שהוא של ישר' משו' דהכהן הוא המע"ה (=המוציא מחברו עליו הראיה), נ"ל כי הכהן יוכל למנוע מלקבלו אם ירצה הישר' ליתנו לו, כי דווק' במתנו' כג[ון] בבכור ודאי אמרו חכמי' כל כהן כהונה שאינו מודה במתנות אין לו חלק בכהונה, אבל זה שהוא מממון ישר' יכול לומר איני רוצה לקבל ממך אפי' מתנה שיש בה הנאה, וכ"ש זו שאין בו הנאה, ואדרבה הפסד הוא, שמ' וא' לא יפול בו מום וצרי' ליטפל בו לעולם". אומנם בכת"י פפד"מ אין זיהוי להגהה, אך תשובה זו הובאה בשם קובץ תשובות מהר"ם בשינויי נוסח מעטים בהגהות מהרש"ל על הטור (יו"ד סי' שטו, בסוף ספר הטור הוצאת אל המקורות, ירושלים תשי"ח). הובא בלקוט מפרשים על הטור הוצ' המאור כרך יב עמ' נה-נו). ועי' גם בתפ"ו (=תשובות פסקים ומנהגים של מהר"ם מרוטנבורג, מהד' רי"ז כהנא, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ד) ח"ב, תשובות סי' קסט עמ' קנו-קנז; שם, פסקים ומנהגים סי' רלח עמ' רעא; תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו [לעיל הע' 2] סי' תצט; תרומת הדשן פסקים סי' קסח.
- 8 נדפסה ברמב"ם ספר אהבה מהד' פרנקל, ירושלים-בני ברק תשס"ז, עמ' שמו, כתשובות השייכות לספר אהבה.

נעתקה פסקה בכתב קטן, אף היא ע"י סופר כתי"י, ובה התשובה השנייה של רא"ח, שעוסקת בדין קדושת בית כנסת ומכירתו.

תורתו ותולדותיו של ר' אליעזר חיים

תורתו ותולדותיו של רא"ח שזורות יחד. רוב ככל הידוע לנו עליו נודע מתוך תורתו, וכמעט אין לנו עדויות חיצוניות עליו מחכמי דורו. מתורתו של רא"ח איננו מכירים אלא תשובות בודדות ושאלה אחת.

בשו"ת מהר"ם מינץ הובאו שתי תשובות של ר' תחת הכותרת: "תשובה זו נשלח לי, ונעתק לי מן ספר שנכתב בו הרבה תשובות". התשובה הראשונה עוסקת בכוח הדיינים בנידוי ובשאר דברים והדרך הנכונה לחזק את תוקפם, והשנייה עוסקת בדין שנידה אדם שאינו חייב נידוי. בין התשובה הראשונה לשנייה מופיע פסק ש"הועתק מפוסק של מהר"ר מנחם" ועוסק במי שנידה חברו שלא כדין. התשובה השנייה קצרה מאוד, ויש בה כדי ללמד על חייו של רא"ח כיון שהוא כותב בה שהוא השיב כדברים הללו גם "לגדולי אוסטרייך". נוסף לכך, חשוב הברור לגבי המקור בו הובאה התשובה – בשו"ת מהר"ם מינץ מפורש שהתשובה הובאה בהגהות מיימוניות (ונראה שהיחוס להגהות מיימוניות מופיע כבר ב"ספר שנכתב בו הרבה תשובות"), וכן עולה מהעתקת הרש"ל¹⁰ וממנו בפרישה¹¹. אך תשובה זו לא נמצאת בהגהות מיימוניות להל' תלמוד-תורה שלפנינו, וגם לא בהגהות מיימוניות שבדפוס קושטא. ובאמת מהעתקת תשובת מהר"ם מינץ שבכת"י אוקספורד 820 (דף 104א) עולה שתשובה זו נמצאת רק בחלק מהעותקים של הגהות מיימוניות, כי הנוסח בכת"י אוק' הוא: "וכן איתא ביש מיימוני בהג"ה". ואכן בס"ד מצאתי הגהה שכזו באמצעות קטלוג הספרייה הלאומית בגיליון כת"י מוסקבה-גינצבורג 620 (F 47950) דף 27א, סוף פרק שישי מהל' ת"ת) המכיל משנה תורה עם הגהות מיימוניות, ובשוליו נוספו פסקאות שונות ע"י כותבים שונים. הפסקה בה נמצאת תשובתו של רא"ח נכתבה בכתב דומה, אך לא זהה, לכתבו של המעתיק, ומכל האמור ברור שלא נכתבה ע"י ר' מאיר הכהן בחיבורו על הרמב"ם.

רא"ח מוזכר גם בתשובת בעל תרומת הדשן שבספר לקט יושר¹², בתוך ציטוט

9 סי' נו[א] וסי' נו[ג], מהד' י"ש דומב, הוצ' מכון י-ם תשנ"א, עמ' רלא-רלד. ונזכר שוב ע"י מהר"ם מינץ בסי' צט, סוף עמ' תפז-תפז, בשם: "תשובות רבי חיים בר"א[ו] אליעזר ז"ל" (בכת"י אוקספורד 820, הונט' 221, 104א נמצאת העתקה רק של תוכן התשובה, בלי הפתיחה "תשובות..." וכל הדברים שלפניה. אך בסוף הציטוט הראשון שהביא המהר"ם מינץ כתוב שם: "עכ"ל תשוב' ישנה של הרב ר' אלעזר חיים ב"ר אלעזר זצ"ל").

10 בהגהותיו על הטור (יו"ד סי' שלד סוד"ה כנחש, הוצ' אל המקורות, ירושלים תשי"ח). שם לא נזכר אביו של רא"ח בברכת המתים.

11 יו"ד שם ס"ק טו.

12 ח"ב יו"ד, עמ' 81 (=מהד' ר"ע כנרת, מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים תשע"ג, עמ' קנא).

מדברי השואלים שהסתמכו על התשובה הנ"ל שהביאו גם המהר"ם מינץ והרש"ל. וכותב שם בעל תרומת הדשן על רא"ח ועל הרשב"א והראב"ד: "דברי הגדולים הללו אין בידי ולא שמיען לי ולא ידענא אתריהון היכן משתכחין כתיבתן. וקשה עלי מאוד לכסות פני סוגיית התלמוד ערוך שלפנינו, וספרי הגאונים הידועים ופשוטים לנו, מדברים ותשובות נוכריות".

א"י איגוס¹³ הדפיס תשובה אחת של רא"ח "על דבר לאה אשר נתקדשה בטבעת בחזקת שהיה של זהב ונמצא של נחשת שנה אחר נישואיה". וכתב איגוס על תשובה זו ועל רא"ח: "תשובה זו נחלקת לשלשה חלקים: א. תשובת ה"ר אליעזר חיים ב"ר אליעזר, שאיננו ידוע לנו ממקום אחר; אולם ודאי שחי בזמן מהר"ם, ולכן מזכירו בלי ההוספה ז"ל. ב. תשובת ה"ר יהודה ב"ר נתן לביא, שאיננו ידוע לנו ממקום אחר. ג. פסק של מהר"ם. ולכן נראה ודאי ששאלה זו נשאלה בימי מהר"ם".

באוצר הגדולים¹⁴ כתב שנראה שרא"ח חי בזמן המהר"ם מרוטנבורג ותלמידיו. וראיתו עמו - בשו"ת מהר"ח או"ז¹⁵ נשאל רבי חיים או"ז שאלה ארוכה שבסופה חתום: אי"ע חיים ה"ע בה"כ נ"ע, ובתשובה קרא ר' חיים לשואל: "מורי הר"ר אליעזר", ובסופה חתום: "העלוב חיים אי"ע בן רבינו יצחק ע"כ". "והנה ר"ח או"ז היה שמו חיים אליעזר, מזה נראה כי נוטריקון של אי"ע הוא אליעזר, וכן צ"ל בדברי השואל, ומש"כ ה"ע היינו העלוב, ומש"כ בה"כ הוא ט"ס וצ"ל בהר"א, וכמבואר. וז"ב". עכ"ל הרב נ"י הכהן. ונראה שהצדק עמו, שהרי בכת"י פרנקפורט-דמיין Qu. 4¹⁶ נמצאות השאלה והתשובה הללו בסי' יג (דפים 14-17א), ושם חתומה השאלה (15ב): אליע"7 חיים הע' בה"ר נ"ע. ואומנם, בניגוד למה שכתב באוצר הגדולים אין המילה "בה"כ" טעות סופר כתה"י אלא טעות של המדפיס¹⁸, אך כנראה טעה הסופר והשמיט את שם האב, אליעזר¹⁹.

13 לעיל הע' 1, סי' קלג, עמ' 259-266.

14 ח"ב, עמ' קפד-קפה אות תרסד, נ"י הכהן, תשכ"ח[?] חיפה.

15 סי' ח (מהד' י' ראזענברג, לפסידא תר"כ, עמ' 3; מהד' מ' אביטן, ירושלים תשס"ב, עמ' ט). כידוע, מהר"ח או"ז היה מתלמידי המהר"ם מרוטנבורג.

16 הוא כתב היד ממנו נדפס שו"ת מהר"ח או"ז, וכיום סרוק לאינטרנט בכתובת:

<http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/mshebr/content/titleinfo/1885701>

17 המדפיסים (י' ראזענברג ומ' אביטן) טעו וכתבו אי"ע מכיון שהסופר כתב במכוון את האותיות אל"ף ולמ"ד כאות אחת מחוברת, והסופר, בדרכו הייחודית, עשה זאת בצורה שנראית כאילו כתוב פסיק עליון מעל האל"ף. ראייה לדבריי ניתן למצוא בכמה מקומות בכת"י (כגון בדף 101ב [סי' קכב בכת"י=סי' קלב בדפוס]), כמו גם מכך שהסופר נקט באותה טכניקה גם במילה "אליעזר" שבאותו עמוד (שם הבינו המדפיסים את כוונתו). על פי זה יש לתקן גם את החתימה של מהר"ח או"ז (וכן תוקן במהד' אביטן עפ"י שו"ת מהר"י ברונא): "העלוב חיים אליע' בן רבי יצחק נב"ה". ובניגוד לדבריו של איגוס [לעיל הע' 1] עמ' 226.

18 י' ראזענברג. מ' אביטן כבר תיקן והדפיס: בה"ר, אך הוא שיבש את המילה שאחריה: ל"ע.

19 ובה נשללים דבריו של א"א אורבך (בעלי התוספות, מהד' חמישית מורחבת, ירושלים תשל"ו, עמ' 583-584, ובהע' 61*), שייחס שאלה זו לר' אליעזר מטוד. ראשית, אין שום סברה

זיהויו של השואל כרא"ח מלמד אותנו כמה פרטים נוספים על חייו. התארים והשבחים שמחליפים ביניהם רא"ח ור' חיים או"ז מלמדים על היות שניהם תלמידי חכמים בעלי שיעור קומה, והדבר ניכר גם מהתוכן של השאלה והתשובה. ואלו הם שבחי ר' חיים או"ז לרא"ח²⁰: "איך דעתי אחוה, פן אכוה²¹, להורות אמרות סתומות, בעט נרשמות, ביד מורי הרב ר' אליעזר, המנוזר בנזר התורה, ושיטתו ישרה, בסברה ברורה, וראייתו סדורה, במשנה וגמרא, ודעתי נבערה, קטנה דמנערה, ועל כן זחלתי ואירא, אכן מצותו אשמורה, דבר תורה לברורה²², ומיניה ומיני תצא תורה... על דבר הציצית אשר כתב מורי... ושלו' למורי ולתורתו ולישיבתו, כח' [=כחפץ] משרתו העלוב חיים אליע' בן רבי' יצחק נב"ה". מדברי ר' חיים או"ז נראה שרא"ח החזיק ישיבה, או שלכל הפחות הייתה במחיצתו קבוצת תלמידים שקיבלה ממנו תורה²³.

ומקור שבגללם "ברור שצ"ל: כנפש אליעזר" (כלשון אורבך), במקום "כנפש אליע' חיים". ויתרה מכך, לפנינו נמצאת החתימה הרגילה של רא"ח (שמו הפרטי המלא בצירוף תואר "העלוב", וכינוי "נ"ע" על אביו), וחסר בה רק שם אביו. כך שכל הסימנים מלמדים כי רא"ח ב"ר אליעזר הוא השואל, ולא ר' אליעזר מטוד (שכנראה שמו של אביו היה שלמה, ראה: בעלי התוספות, שם, עמ' 581-582; תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו [לעיל הע' 2] סי' ע). נוסף על כך, אם מתקבלים דבריו של אורבך (שם, עמ' 582-583) שר' אליעזר מטוד נפטר לפני שנת נ"א, דהיינו לכל הפחות שנתיים לפני פטירת מהר"ם, הרי שר' חיים או"ז כתב את התשובה (בה נזכר המהר"ם בברכת המיתים) לפחות שנתיים לאחר פטירת השואל! על כל זאת יש להוסיף את התיאור של השואל על כך שהוא גר במקום "רחוק" מר' חיים או"ז, ואף זה אינו תואם את ר' אליעזר מטוד. ש' עמנואל [לעיל הע' 2, עמ' 52-53] כבר עמד על כך שמדרשות מהר"ח או"ז (מהד' י"ש לנגה, ירושלים תשל"ג, עמ' 158; מהד' אביטן עמ' סח) עולה כי ר' אליעזר מטוד ור' חיים או"ז לא התגוררו "בעיר אחת, ולכן הם מתכתבים ביניהם, אך המרחק ביניהם איננו גדול במיוחד והם מבקרים זה את זה". ואולם, יד הדוחה נטויה על טענה זו, מכיון שכאמור להלן, ר' חיים או"ז נדד בין ערים רבות באירופה, וודאי היו תקופות שהתגורר רחוק מר' אליעזר מטוד.

20 עפ"י כת"י פפד"מ דף 15 ודף 17ב, בשינויים קלים מהנדפס.

21 כך בנדפס. בכת"י נראה שכתוב: אטוה. או: אנווה.

22 בנדפס: לבררה.

23 ואולם, יתכן שכוונתו למגוריו של רא"ח (מלשון יישוב) והוא מברכו שלא יצטרך לנדוד ממקומו, או שכוונתו לתפקידו ושררתו (מלשון ישיבה על כס השררה). אך ממקבילות בדברי מהר"ח או"ז, בני דורו וראשונים נוספים נראה שלשון זו בחתימות תשובה שמושה בעיקר במשמעות של ישיבה ותלמידים (וראה גם: ש' עמנואל, שברי לוחות, מאגנס, ירושלים תשס"ז, עמ' 164 ליד הע' 40, ובהערה). המהר"ם (שו"ת הרשב"א מכת"י הוצ' מכון ירושלים, תשס"ה, סי' שמו; הוצ' מכון מסורת ישראל, ירושלים תש"ס, סי' רפג) חתם: "רק שלום לרבינו ושלום לתורתו ולכל ישיבתו...". ומהלשון "לכל" ישיבתו נראה יותר שמדובר בברכה לתלמידיו של השואל. ר' יצחק ב"ר מרדכי (שו"ת מהר"ח או"ז סי' קס) חתם: "ושלום אדוני ותורתו וישיבתו וכל הנלוים עליו", וגם כאן נראה ששיבתו קשורה לנלוים אליו. וכעין זה בירך השואל בשו"ת הרא"ש (כלל סח סי' כא), ועוד כעין זה בשו"ת מהר"ח או"ז (סי' רל): "ושלום לתורתו ולישיבתו ולדורשי טובתו". ועי' גם בדברי ר' יצחק בנו של מהר"ח (שו"ת מהר"ח או"ז סי' יד), ובשו"ת הר"ן (סי' פא = שו"ת הריב"ש סי' שצ). ובשו"ת מהר"ק (שורש כח) כתב במפורש:

שתי עובדות אודות מקום מגוריו של רא"ח בזמן כתיבת השאלה נמצאות בחתימתו, וחשוב לתת עליהן את הדעת. וז"ל: "ואני בארץ עיפה, ומעות יש לי ואין שולחני להרצותם, אך על²⁴ עין משפט מקום תחנוןך לשם שלחתי. ונא תאיר עיניי ושלח לי על יד המקדים, כי בעוונותיי אשר אני רחוק ממך, ותזכרני להשיב טעם תשובתך". בדבריו מעיד רא"ח שהוא "בארץ עיפה ומעות יש לי ואין שולחני להרצותם", דהיינו שאין תלמיד חכם בסביבתו שהוא יכול לדון עמו בדברי תורה. וכן הוא כותב לר' חיים או"ז: "אני רחוק ממך". בגרמניה יודאיקה (II, עמ' 891-892) מובאת סקירה של הערים בהם ידוע לנו שר' חיים או"ז שהה, וניתן לסכם את האמור שם כך²⁵: ר' חיים או"ז, שנתכנה גם ר' חיים מווינה, כנראה נולד וגדל בעיר וינה, אך נראה שלא גר בה גם בשנות גרותו. ידוע שביקר בפראג, ושהתגורר תקופה מסוימת בווינה-נוישטט. העיר היחידה בה אנו יודעים בוודאות שהוא התגורר במשך תקופה משמעותית היא מגנצה שבגרמניה; הוא ביקר בה בתוך תקופת מאסרו של רבו המהר"ם אך לא מתועדת בתקופה זו שהות קבועה שלו בעיר, אולם הוא שהה בה תקופה מסוימת אחרי פטירת רבו. לאור האמור ניתן לשער, אם כי הדבר עדיין רחוק מוודאות, שמהר"ם או"ז קיבל את שאלת רא"ח בעת יושו בו במגנצה. השאלה והתשובה עוסקות בשלושה נושאים - כלאיים בציצית, נידה וטריפת העוף. השו"ת בעניין הנידה (בלי שמו של רא"ח) נעתק בשו"ת מהר"י ברונא (סי' רמו-רמז) במסגרת דיון בנושא. וכן דן בו בשו"ת מהרי"ו (סי' כה). מהתשובה השנייה המתפרסמת כאן, אנו לומדים שרא"ח נשאל גם על מעשה שאירע בריגנשבורק. נקודה נוספת שיש לתת עליה את הדעת, היא שמו הראשון של ר' אליעזר חיים, השווה לשם אביו. ישנה אפשרות שרא"ח נולד אחר פטירת אביו; אך מסתבר יותר ששמו המקורי של רא"ח היה חיים בלבד, ובשעת חולי נוסף עליו, והוקדם לו, השם

"ושלום למר ולתורתו ולכל בני ישיבתו יצ"ו", וכן בשו"ת הריב"ש (סי' שעט). אך ראה בשו"ת מהר"ם מינץ (סי' עג, מהד' דומב [לעיל הע' 9] עמ' רצז). וכעין זה, שלא בחתימה, בשו"ת רש"י (מהד' אלפנבין ריש סי' ס וסוף סי' קג, עי' שם בהע' 34, ובמקבילות בשני המקומות), בשו"ת מהר"י ברונא (סי' רפב, מהד' ירושלים תשל"ג, עמ' קצז) ובשו"ת מהרי"ק (שורש נב, הוצאת אורייתא, ירושלים תשמ"ח, עמ' צג). ועי' גם בשו"ת מהרי"ו (סי' קנב, מהד' י"ש דומב, הוצ' מכון ירושלים תשס"א, בסמוך להע' 6). ר' חיים או"ז עצמו חתם בלשון זו במספר מקומות נוספים, ואי אפשר ללמוד מהם על משמעות ביטוי זה (שו"ת מהר"ם או"ז סי' לו; סי' רכח; סי' רכט; סי' רלד; סי' רמב).

24 כך בכת"י פפד"מ (בתחתית דף 15א). בשתי המהדורות הנ"ל: אל.

25 תודתי לד"ר שמעון בולג הי"ו, שתירגם עבורי את הקטעים הרלוונטיים מגרמנית. כאן המקום לציין שלא הזכרתי את מקום שהותו של מהר"ם או"ז בעת שלמד אצל מהר"ם משני טעמים המצטרפים זה לזה - ראשית, עניין זה לא נזכר בגרמניה יודאיקה. ושנית, נקודה זו אינה נצרכת לנידוננו, שהרי מהר"ם או"ז שלח את תשובתו לרא"ח אחרי פטירת מהר"ם.

אליעזר שנבחר על פי גורל (ובלי שום קשר לשם האב), כפי שהיה נהוג באותה תקופה²⁶.

לפני חתימת הדיון בתולדותיו של רא"ח יש לדון בדברים שהביא ר' יעקב פריימן בשם אחד מחוקרי חכמת ישראל²⁷. זה האחרון כתב שרא"ח נפטר בין השנים 1335-1340, אך הוא לא מציין בדבריו את המקור לטענתו. אומנם אותו חוקר העלה השערה שאשת רא"ח התקבלה לקהילת נירנברג בשנת 1338²⁸, ובשנה זו היא כבר מוזכרת כאלמנה. אך ראשית, היא מוזכרת כאלמנת ר' אליעזר, וכי לא היו עוד מורי הוראה בעלי שם נפוץ שכזה באותו אזור! ושנית, אף אם כדבריו לגבי אלמנתו, מניין לו שרא"ח לא נפטר לפני 1335? ונראה שהשערתו זו מתבססת על העובדה שרא"ח מוזכר בספר הזכרון של קהילת נירנברג²⁹ כתורם: "הרב ר' אליעזר חיים בן הרב ר' אליעזר ליט' לבית הקברות ליט' לאורה ליט' לחולים", וקודם לכן (דף עב ע"ב) כתוב: "פ"ו לפ"ק" (1326), ומשמע שהכתרת נסובה על כל האמור עד דף פ' ע"א (ושנכרך בטעות בין הדפים עא-עב, וצוין שם בגיליון: "הדף הזה שייך לקמ[ן]") שם כתוב: "שנת חמשת אלפים וצ"ג" (1333). ומוכח שבשנת 1326 הוא עדיין היה חי, אך אין הכרח שהוא חי לאחר שנה זו. מכל מקום, מהתואר הכפול, "הרב ר'", שנתנו לרא"ח, עולה שאנשי נירנברג ראו בו סמכות רבנית חשובה.

נסכם את הידוע לנו: ר' אליעזר חיים ב"ר אליעזר הוא חכם שפעל בדור תלמידי מהר"ם. ידוע לנו על שאלה אחת ששלח למהר"ח או"ז, וזה השיב לו (אחרי פטירת מהר"ם) בכבוד רב ובחיבה ניכרת. מהברכה שבחתימת תשובתו של מהר"ח או"ז נראה שרא"ח עמד בראשות ישיבה. בספר הזכרון של קהילת נירנברג מוזכר שהוא הרים תרומה בשנת 1326, ומהתואר שנתכנה בו עולה שבני המקום הכירו בו כסמכות רבנית חשובה. מהתשובות הבודדות שהגיעו לידינו אנו לומדים שרא"ח השיב לגדולי אוסטרייך (בכתיבה או בדיבור) ונשאל על מקרה שאירע ברגנסבורג. נמצא, שכל

26 תודתי לרב י"מ פלס שליט"א על הסבר זה.

27 לקט יושר חלק ב, מבוא עמ' XXII, אות יז (מהד' ר"ע כנרתי [לעיל הע' 12], נספחים, עמ' ריז). בשם ז' זאלפעלד, *Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches*, Berlin, 1898, (להלן: Memorbuches), עמ' 363-364. הספר נסרק לאינטרנט וניתן לצפות בו ולהורידו בכתובת: <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/535>. גם כאן, ובכל האזכורים שבפסקה זו, עמד לעזרתי ד"ר שמעון בולג הי"ו בתרגומיו ואף העניק לי מעצותיו המחכימות, ושוב אביע את תודתי לו.

28 *Nürnberger im mittelalter*, kiel, 1894-1896, עמ' 183 הע' 4. הספר נסרק לאינטרנט וניתן לצפות בו ולהורידו בכתובת: <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/603056>.

29 כתי' פרטי (F 73457) במכון לתצלומי כתי' בספריה הלאומית) דף עז ע"א. הוזכר ע"י זאלפעלד, *Memorbuches*, עמ' 303. בשער הכתי' כתוב, כנראה ע"י א' כרמולי, שמועתק בו ספר הזכרון של קהילת מגנצא. אך זאלפעלד התייחס לחיבור כספר הזכרון של קהילת נירנברג.

מעשיו הידועים לנו נעשו בתחום מנהג אוסטרריך³⁰, עובדה שמסתדרת עם ההשערה שהוא שלח את שאלתו למהר"ח או"ז הרחק לתוככי תחום מנהג הריינוס, לעיר מגנצה³¹. לפי זה, גם צערו על חסרונם של תלמידי חכמים בעלי שיעור קומה במקומו מתאים לעובדה שגדולי אוסטרייך פנו דווקא אליו, כיון שראו בו את הסמכות העליונה ביותר שהיא גם נגישה עבורם.

שרידי תורתו של רא"ח שהגיעו לידינו זעומים מאוד, ולמרות זאת נידון בהם מגוון רחב של תחומים הלכתיים: נידוי, קידושין, כלאיים בציצית, נידה וטריפות העוף. כעת ניתן להוסיף לרשימה זו עוד שני תחומים: בכור בהמה וקדושת בית כנסת ומכירתו. את התשובות המתפרסמות כאן השתדלתי בע"ה להעתיק כהווייתן בכת"י (למעט השלמות שורה שנוהגים בהן הסופרים אותן לא העתקתי, ולמעט מקום אחד שהשלמתי מסברה וסימנתי את ההוספה בסוגריים מסולסלות). כשהסתפקתי בקריאה ציינתי בהערה, אם כי לא ציינתי אותיות מתחלפות (כגון: ב-כ, ד-ר) אלא במקומות שהיה ספק ממשי כיצד יש לקוראן. הפיסוק שלי, ואינו נמצא בכתה"י.

תשובה ראשונה: בדין גוי שהטיל מום בבכור בכוונה³²

[ב324]

ועל דבר גוי שהטיל מום בבכור בכוונה, שידע כי אינו נאכל בלא מום ונתכוון להתירו, שנינו פ' כל פסולי המוקדשין³³ זה הכלל לדעתו אסור שלא לדעתו מותר. ופ"ה³⁴, לדעתו, שהמטיל³⁵ מום נתכוון להתירו. וכן נר' מהה"י מתניתי³⁶

30 על פי יצחק זימר (עולם כמנהגו נוהג, הוצ' מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תשנ"ו, עמ' 219-216) העיר רגנסבורג נמצאת בקצה תחום מנהג אוסטרייך אך עדיין בתוכו.

31 הנמצאת כ-300 ק"מ ממערב לרגנסבורג. כמובן, ככל שנכנסים לתוככי תחום מנהג אוסטרייך, יגדל המרחק ממגנצה. גם וינה, שאולי דווקא בה ישב מהר"ח או"ז באותה עת, נמצאת כ-330 ק"מ ממזרח לרגנסבורג.

32 ע"י גם באו"ז (ח"א סי' תשנב אות ה), תפ"ו (לעיל הע' 7) ח"ב, תשובות סי' קעד עמ' קנט), ובתשובת ר' עזריאל ב"ר יחיאל (הובאה בשלטי גבורים על המרדכי, בבא מציעא פרק הזהב אות ג).

33 בכורות לה, א.

34 רש"י בכורות שם ד"ה כל שהוא לדעת. ונראה שבא לחלוק על פירוש רגמ"ה שם.

35 כן הגרסה גם ברש"י כת"י ירושלים - הספריה הלאומית 4^o13, 31א. וכן תיקן השיטמ"ק (אות יח). אך לפנינו ברש"י: שלהטיל. ובדפ' ונציה: שהטיל. והדפוסים המאוחרים טעו בתיקונם (על הקירבה בין גרסת כת"י ירושלים וגרסאות השיטמ"ק, וכן לתיאור הכת"י, ראה: י"ד אילן, 'פירוש רש"י כ"י על מסכת תמורה', צפונות ג, ב [טבת תשנ"א] עמ' ד. ועוד בדבריו הקצרים במבוא לקטעים שהדפיס מכת"י זה בסוף קיצור תוס' שאנץ על בכורות, מכון כנסת ראשונים תשנ"ז [עמ' 97-110]).

36 בכורות שם.

מומין הראויין לבא בידי אדם רועים כהנים אין נאמנים³⁷, ומוכח כל הסוגיא שהמום נעשה שלא מדעתו של בעל הבית, וא"ה³⁸ אסור אי איכ' למימ' שהמטי' נתכוון להתירו, אם לא נאמר דרועה שאני, דכיון דמסירי ליה חיותא כבעל הבית דמי³⁹. ור"י כת' בתשוב⁴⁰ על דבר גוי המטיל מום בבכור ומתכוין להתירו, צ"ע על פי סוגיא דפ' כל פסולי המוקד'. מיהו במיימוני פי' שהבעלים לא ידעו⁴¹, אך הסוגיא נר' כפ"ה⁴².

ושלו'.

אליעז' חיים בה"ר אליעז' נ"ע

37 לומר מאליהן נאדעו לו (רש"י ד"ה רועי ישראל נאמנים).

38 =ואפילו הכי.

39 עי' רש"י בכורות (ג, א ד"ה נבילה). אך המילה "חיותא" יכולה להתפרש גם במובן של חיות או בהמות (רש"י ב"מ צג, א ד"ה חיותא).

40 תשובה זו נדפסה בשו"ת מהר"ם דפוס פראג (סוס"י טו), אך היא מופיעה אחרי החתימה של ר"י הזקן על התשובה הראשונה שבסימן זה, ולכן יתכן שתשובה זו לא נכתבה ע"י ר"י אלא ע"י חכם אחר, ועורך הקובץ, תלמידו של ר' חיים בר יחיאל חפץ זהב (ש' עמנואל, 'תשובות מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג', תרביץ נד, ז [תשמ"ח] עמ' 572), הוא שצירף את התשובות למקום אחד. ובאמת, בשו"ת מהר"ם דפוס לבוב (סי' תכב) נדפסה רק התשובה הראשונה, עליה חתום ר"י, וחסרה התשובה שאליה התכוון ר"ח. מכיון שקובץ תשובות מהר"ם שנדפס בפראג נערך בסוף המאה הי"ג או בתחילת המאה הי"ד (ש' עמנואל, שם, עמ' 573), אינו מן הנמנע שרא"ח השתמש בו.

41 וז"ל הרמב"ם (הל' בכורות פ"ב הל' ח-ט): "[ח] ה'גליל לבכור שיפול בו מום, כגון שנתן דבלה על אזנו עד שבא כלב ונטלה וחתך אוזנו... או שאמר לגוי להטיל בו מום - הרי זה לא ישחוט עליו. זה הכלל: כל מום שנעשה לדעתו - אסור לו לשחוט עליו; ואם נעשה שלא לדעתו - הרי זה שוחט עליו. [ט] אמר 'אילו נפל בבכור זה מום הייתי שוחט', ושמע הגוי ועשה בו מום - הרי זה שוחט עליו, שהרי לא נעשה בדעתו". ועי' בהע' הבאה. [יש לציין שלאחר מכן (שם הל' יב) כתב הרמב"ם: "קטנים שהטילו מום בבכור דרך שחוק, וכן הגוי שעשה לדעתו - הרי זה ישחוט עליו; ואם עשו כדי להתירו - לא ישחוט עליו", ומוכח דכשעשה הגוי מום מדעת עצמו שלא בידיעת הבעלים לא ישחוט על המום אם עשאו כדי להתירו. אך בהל' ט משמע גם כן שהגוי הטיל מום בבכור כדי להתירו, ושם התיר הרמב"ם כיון שלא היה מדעת הבעלים. ועי' בשו"ת הרא"ש (כלל כ' סי' כב) שחילק בין המקרים על פי הגמרא].

42 המילה מטושטשת, וכך נראה שכתוב. אך קשה, שהרי פירוש רש"י הוא כפירוש הרמב"ם (ומוכח שכך הבין גם רא"ח מזה שכתב אחר העתקת דברי רש"י: "וכן נר'... ומוכח כל הסוגיא..."), שהבעלים לא יודעים שהרועה הכהן הטיל בו מום. אלא באמת התכוון רא"ח לפירוש הרמב"ם למשנה "שלא לדעתו - מותר" (בכורות פ"ה סוף מ"ג), שהרמב"ם פירש שהיינו דעת הבעלים, וכפירוש רגמ"ה, ובניגוד לפירוש רש"י. וכפי שעולה גם מדברי הרמב"ם בהל' בכורות (פ"ב הל' ח, הובא דבריו לעיל הע' 41. ספק גדול אם ראה רא"ח את דברי הרמב"ם בפיה"מ). רא"ח טוען שמהסוגיא של "רועים כהנים אין נאמנים" נראה כפירוש רש"י, שגם כשהבעלים אינם יודעים יש איסור. ולכן גם הנגיד לדעתו דווקא את פירוש רש"י שהובא בדבריו קודם לכן ביחס למשנה זו.

תשובה שנייה: בדין מכירת בית כנסת

[A326]

בית הכנסת נקרא מקדש מעט, שנ⁴³ ואהי להם למקדש מעט בארץ⁴⁴ אשר באו שם⁴⁵. ואפ' חרבו יש בהן קדושה, שנ⁴⁶ והשימותי את מקדשיכם, אע"פ ששממו יש בהם קדושה⁴⁷, ואין ישינים בהם ואין אוכלים בהם⁴⁸. ובתי כנסיות של ארץ ישראל, בכרכים אסור למכור אותם לעולם, הואיל ועל דעת

43 יחזקאל יא, טז.

44 ביחזקאל: בארצות.

45 דרשה זו על פי הגמרא במגילה (כט, א).

46 ויקרא כו, לא.

47 על פי המשנה במגילה (כח, א).

48 איסור אכילה מובא בברייתא במגילה (כח, א-ב), שמקורה בתוספתא (מגילה פ"ב הל' יא; מהד' ליברמן הל' יח, עמ' 353). איסור השינה מופיע בכל נוסחי התוספתא ואינו מופיע בכל נוסחי הגמרא (גוטינגן 3, לונדון 5508, מיינכן 95, קולומביה X 893 T 141, אוקספורד 23, וטיקן 134 ודפוסים, וכנראה גם לא בקטע גניזה קיימברידג' T-S F2(2).57). וכן ליתא בר"ח וברי"ף. ונראה שהרמב"ם (הל' תפילה וברכת כהנים פי"א ה"ו) הבין שלא בחינם נשמט דין זה מהגמרא, ולכן השמיט את איסור השינה בבית הכנסת (וראה תוספתא כפשוטה מגילה פ"ב שורה 60 ד"ה ואין ישניו, עמ' 1163. ועי' בנמ"י [מהד' רמ"י בלוי, תש"מ, עמ' נד] ד"ה ואין נאותין). והראב"ה (סי' תקצא) כבר עמד על השמטת דין זה מהגמרא: "ותניא לקמן דבתי כנסיות ובתי מדרשות דאין נוהגין בהם קלות ראש, אין אוכלין בהן ואין שותין בהן ואין ניאותין בהן. ובתוספתא דמגילה גרסינן ואין ישנים בהן". והשו"ע פסק כדברי הנמ"י (שם). ועי' בתוס' (מגילה כח, א ד"ה אין) ובהגהת הב"ח (אות ד). ואף ר"י אלמדארי (ד"ה תוספ', מהד' י"ע ברנשטיין בני-ברק תשע"א, עמ' מה) לא גרס את המילה "גנו" בדברי התוספות. אך עי' בהגמ"י (הל' תפילה וברכת כהנים שם, אות ה-ו. השו"ע פסקי ר' יוסף סי' רעא, עמ' שעא-שעב) ובר"י מלוניל (עירובין טז, א מדפי הרי"ף ד"ה והקבר). ואף מתשובת הרשב"א (ח"ד סי' רעח) ומחידושי למגילה (כח, ב ד"ה בתי כנסיות) עולה שיש איסור לישון בבית הכנסת אלא אם התנו (ועי' גם רמב"ן מגילה כו, ב ד"ה והא דאמר' לקמן). וכן עולה מחידושי לב"ב (ג, ב ד"ה ועייליה) שגרס בגמרא דמגילה. וכן עולה מהתוס' שם, וכ"כ הריטב"א (שו"ת סי' קע) ובחידושי הרי"ן בשמם (ועי' גם בר"ן מגילה ח, א מדפי הרי"ף ד"ה ולא אפיק), וכן מוכח מתוס' ר' פרץ (פסחים קא, א ד"ה דאכלו = ספר מרדכי השלם, מהד' מכוון ירושלים תשס"ח, פסחים פ"י עמ' קלב). וכ"כ האגודה (ב"ב פ"א סי' ג) בשם ר"י. וכן עולה מספר היראים (סי' קד), ספר המנהיג (הל' שבת סי' לו, הוצ' מוסה"ק עמ' קסה; אך בכת"י אחד של ספר המנהיג ליתא) ומפסקי הרא"ש (ב"ב פ"א סי' ד. אך בתוס' רא"ש פסחים קא, א ד"ה דאכלי, מוכח שלא גרס כן במגילה) וראשונים נוספים. ואומנם גם מהמרדכי (מגילה סי' תתכט. ספר מרדכי השלם, מהד' מכוון ירושלים תשנ"ז, מגילה עמ' פז שינו"ס הע' קסח) עולה שגרס כן, וכן מופיע בכמה כת"י קדומים של חיבורו, אך בכמה כת"י קדומים אחרים (ביניהם כת"י בודפשט, הוא כתה"י בעל התיארוך המדויק הקדום ביותר) כל הסימן הזה אינו מופיע. ואף אם אינו מדברי ר' מרדכי ב"ר הלל, מסתבר שחכם אחר מתקופת הראשונים כתב את הדברים, ונמצא שאף הוא גרס כן בגמרא. והירושלמי (מגילה פ"ג ה"ג) הביא איסור זה מהתוספתא.

כל העולם נעשו אפי' אחד מסוף העולם יכול למחות⁴⁹, אבל בכפרים שבנו משלהם או אפי' נתנו להם, מאחר שאין רוב עם מצויין שם הרי הנותני' נתנו על דעת בני העיר שתהיה להם לבדם להתפלל בה, אותה בית הכנסת מותר' למכור⁵⁰ אפי' למשתי ביה שיכרא⁵¹, כדאמ' רב אשי⁵² כיון דאדעת' ידי קאתי אי בעינא מזביננא⁵³ ליה. ואפי' בכרכים, אם ידוע שבני הכרך בנו אותו משלהם מותר' למכור⁵⁴. ואפי' היכא דשרי למכור ומותר הלוקח לעשות בו

49 לשון זו על פי הירושלמי (מגילה פ"ג ה"א. דברי הירושלמי הובאו ונידונו אצל כמה ראשונים): "רבי שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן, הדא דאת אמר בבית הכנסת של יחיד, אבל בבית הכנסת של רבים אסור, אני או' אחד מסוף העולם קנוי בו".

50 על פי הגמרא במגילה (כו, א), וכפירוש הראשון שבתוס' (ד"ה כיון). וכ"כ ראבי"ה (ריש סי' תקצ) וראשונים רבים נוספים, כולם על אתר. ועי' בתוס' רא"ש (ד"ה כיון) ובשיטה על מגילה (ד"ה גמרא אבל. מכוון אופק, ירושלים תשנ"ט) בשם רבו, כיצד משליך פירוש זה על הבנת דברי רב אשי דלקמן. ולשון רבינו קרובה ללשון הראבי"ה, וראה לקמן (הע' 54).

51 על פי דברי רבא בהמשך הגמרא (כו סוף ע"א - ריש ע"ב). וכ"כ הראבי"ה (לעיל הע' 50) בנידונו (ועי' בר"ן ז, ב מדפי הרי"ף ד"ה לא שנו). ובאשר לגרסת "למשתי ביה שיכרא" דמשמע בבית הכנסת (וכ"כ רבינו להדיא בהמשך: "ומותר הלוקח לעשות בו כל מה שירצה"), כן דייק בהדיא הנמ"י מגרסת הרי"ף, וכתב שרש"י גורס "בהו", דהיינו במעות (ואומנם בדפוסים לפנינו כתוב ברש"י [כו, ב ד"ה למישתא] "ביה", אך ראה: פירוש רש"י למסכת מגילה מהד' אהרן ארנד [מקיצי נרדמים, ירושלים תשס"ח], עמ' 241 שורה 1, ושר' משולם התייר בין בבית הכנסת ובין במעות. ומגרסת רבינו כאן ומדבריו לקמן (ליד הע' 55) מוכח שחלק על ר' משולם משום שקדושת בית הכנסת עוברת למעות, ור' משולם הבין שדעתם מפקיעה את קדושת בית הכנסת (ועי' במה שכתב בשם ר' משולם בנמ"י כו, ב ד"ה זיל זבנה). אך ר' משולם עסק בבית כנסת שמכרוהו שבעה טובי העיר (וחילקו הראשונים בין הדינים), ואולי אינו חולק על רבינו.

52 מגילה כו, א.

53 אולי צ"ל: מזביננא. וכן בגמרא לפנינו.

54 על פי הפירוש השני שבתוס' (לעיל הע' 50) וכן פירש בתוס' רא"ש (ד"ה כיון) ודחה את הפירוש הראשון (אך בפסקיו [פ"ד סי' א] חלק על כך). וכ"כ האו"ז (ח"ב סי' שפה). וכרבינו גם הראבי"ה (לעיל הע' 50), הובאו דבריו באגודה מגילה ריש פרק בני העיר סי' לז = ספר מרדכי השלם, מגילה ריש פרק בני העיר אות לב, עמ' נה-נו) נקט כפירוש השני והראשון ביחד, וכ"כ הריטב"א (ד"ה אמר שמואל): "ושניהם נכונים". ועי' גם בחידושי הרשב"א (מגילה כו, א ד"ה אבל, בספר הבתים) (שערי בית המקדש, שער שמיני) ובר"ן ז, ב מדפי הרי"ף, ד"ה אבל) שדנו בשיטה זו. והראבי"ה, הריטב"א ורבינו הבינו שדעתו של מי שהביא את הכסף בשביל בית הכנסת היא זו שקובעת. ולכן בכפרים, שבוודאי נבנה הבית כנסת על מנת שדעתם של אנשי הכפר תקבע, דעתם של אנשי הכפר היא זו שקובעת. ואילו בכרכים, ש"על דעת כל העולם נעשו", אין היתר אלא אם נבנה רק ע"י אנשי הכרך, ודעתם שיוכלו לשנותו לכל צרכיהם שלהם. ומטעם זה הביאו את שני הפירושים, שבואם של אנשים מבחוץ הוא שקובע מהי דעתו של התורם. ולשיטתם בית כנסת שהיה של כרך והפך הכרך לכפר ישאר כבית כנסת של כרך, דבית שעת הבנייה אזלינו, אך לפי הסיעה שפירשה רק כפירוש הראשון שבתוס' נראה שכעת דינו כבית כנסת של כפר וכבר אין רשות לרבים בו. בכל אופן, מכך שרבינו האריך להביא גם את דיני בית הכנסת של כרך נראה שחלק על מהר"ח או"ז (שו"ת סי' סה,

כל מה שירצה, מ"מ המעות שקבלו יש בהם קדושה⁵⁵, כדתנ' פ' בת' דמגלה⁵⁶ בני העיר שמכרו וכו' אין מורידין אלא מעלין⁵⁷. וה"ד⁵⁸ בבית הכנסת עצמו, אבל בבית⁵⁹ הסמוכי לו אע"פ שנקראי' על שם בית הכנסת אין בהם שום צד מיחוש של קדושה, כדאמ' פ"ק דבב' בתר' 60 גבי כנישתא⁶¹ דמתא מחסי' דבנוה רב אשי ועייליה לפורייה התם וכו', ופ' בתר' 62 לאו דווקא בבית הכנסת אלא בבית השייך לו וסמוך לו. וכן פ' ערבי פסחי⁶³ דקאמ' לאפוקי אורחי' ידי חובתם דאכלי ושתו וגנו בבי כנישת' דלא בבית |הכנסת אלא בבית⁶⁴ השייך וסמוך לו.

ועל כן אודות הקרקע העומד ברינגשבור"ק, שאחד צוה ליתן אותו לקהל אחר מותו, ועמדו הקהל מרצון כולם ומכרוהו לר' יעקב ב"ר יצחק ולר' אברהם ב"ר שלמה ולשותפם, פשוט שבהיתר מכרו ואלו בהתר קנו וזכו במקחם, וגם המעו' הם ברשות הקהל לעשות כל מה שירצו, שמא חרבו⁶⁵, שהנותן לא פירש לעשות מן הקרקע שום דבר שבקדושה, אהרי⁶⁶ המעות חולין גמורי' ביד הקהל, ואין שום נידוד של איסור לא על המוכרים ולא על הלקוחות. והנר' לי כתבתי אם יסטוה⁶⁷ רבותי.

ושלו'.

כנ' אליעזר חיים הע' 68 בה"ר אליעזר נ"ע.

מהד' אביטן עמ' נז, שכתב לאנשי ריגנשפורק שבימיו גם הקהילות הגדולות דינן ככפר כיון שנשארו מעט מהרבה. אך יש מקום לדחוק שרבנו לא חלק עליו, והביא דינים אלו רק מרצונו לבאר לשואלים את כל דיני מכירה העיקריים, ועל אף שלפי שעה אינו למעשה.

55 ראה לעיל הע' 49. 56 כה, ב - כו, א.

57 הלשון "אין מורידין אלא מעלין" אינה במשנה במגילה, והיא מפירוש רש"י (כו, א ד"ה אבל מכרו) ועוד ראשונים.

58 נראה שיש לפתוח: והיינו דווקא.

59 צ"ל: בבתיים.

60 ג, ב. 61 אולי צ"ל: בי כנישתא.

62 ד"ה ועייליה. ראה לעיל הע' 48.

63 פסחים קא, א.

64 השלמתי מסברה, ונראה שנשמט מחמת הדומות.

65 אולי כתוב: חרכו. ומכל מקום, לא מובן פשר מילים אלו. הרב פלס העירני שמלבד זה, המעיין בתשובה אינו מבין לצורך מה האריך רא"ח בענייני בית הכנסת, הרי ברגנסבורג מדובר היה במגרש ריק. לכן משער הרב פלס ששתי המילים הללו הן שרידי משפט ארוך יותר (שאולי רובו נשמט בדילוג שורה או מחמת הדומות), שבו הועלה הצד לאסור (אולי משום שהקרקע הייתה סמוכה לבית הכנסת או ששמעו שהיה בה מבנה שחרב), וטענה זו נדחתה ע"י רא"ח.

66 אולי כתוב: אהדי. ואולי צ"ל: והרי.

67 כך נראה שכתוב. ושם יש לתקן: יסכימו.

68 =העלוב. כך הובא בפירוש בתשובה שהעתיק הרש"ל מהגהות מיימוניות [לעיל הע' 10], ובקיצור הובא כך גם בתשובה שהדפיס איגוס [לעיל הע' 1].